

ОПШТИНА КАЛИНОВИК, ПРОСТОРНИ МОДЕЛ ТЕРИТОРИЈЕ ОПШТИНЕ

Апстракт: Модел одрживог развоја заснива се на рационалној експлоатацији природних ресурса са савременом технолошком ефикасношћу гдје се подстиче: ефикасно коришћење земљишта, уравнотежен демографски развој, социјална обезбијеђеност, хумани развој, задовољење здравствених, образовних, културних и вјерских потреба, право на ефикасну демократију, заштита живота и рада становника кроз заштиту животне средине. На основу физичкогеографских карактеристика, просторног и друштвеног развоја, историјског оквира, демографских, привредних и др. особина простора, аутори на територији општине Калиновик издвајају II хомогених ијелина са сличним природним својствима на којима се предлажу могуће привредне активности које би им, у највећем обиму, одговарале.

Простор општине Калиновик усљед релативно ниске еколошке загађености и константног смањења броја становника, добија нову димензију коришћења природних потенцијала. Актуелни модел одрживог развоја у овој општини, која спада у ред неразвијених општина на простору Републике Српске, шансу назире у побољшању или промјени државне и регионалне политике.

Кључне ријечи: одрживи развој, просторни модел, развијен социјални живот, позитивна популациона политика, развојни новчани фондови.

Увод

Простор општине Калиновик је структурно одређен природно-географским условима што чини ограничавајућу компоненту, али у складу са просторним критеријумима те одговарајућом организацијом, уређењем и изградњом, овај простор има шансу за квалитетан друштено економски развој. На простору бивше СФР Југославије редовно су се радили просторни планови, при чему се, у већини случајева, задржавало само на плановима без њихове даље реализације, што није давало добре резултате у коначници. Овим радом настојали смо представити модел могућег планирања просто-

¹ vesna.tunguz@gmail.com

ра, кроз формирање природних рејона са утврђеним границама тих територијалних јединица и описом њиховог квалитета. Рејони ће бити картографски представљени и геокодирани, како би ове ландшафтне јединице постале информатичка база осталих физичкогеографских, друштвеногеографских и других података у функцији одрживог развоја. Формирање ових јединица тражи максимално учешће јавности и свих структура власти, те савремену технологију и развојне фондове, те на ефикасан начин подстиче коришћење земљишта у смислу квалитетнијег живота становника на проучаваном простору.

Положај и историјски развој општине

Територија проучаване општине налази се у југоисточном дијелу Републике Српске. Поред градског насеља Калиновик, по попису становника из 1991. године у општини је пописано и 75 сеоских насеља, организованих у 9 мјесних заједница на 14 катастарских општина. Број становника на простору општине Калиновик био је у порасту све до 1961. године када је регистрован максимум од 11686 становника, међутим од тада константно опада. На овом простору, према попису из 1991. године живјело је 4667 становника, а према прелиминарним резултатима пописа становништва из 2013. године у општини је било око 2240 становника.

Простор општине Калиновик није самостална физичкогеографска цјелина. Чине је још крајеви Междра и Мрежица у сливу ријеке Добропољке и Драженице, гдје од њихових састава тече ријека Бистрица, која се улијева у Дрину². Централни дио општине је висораван Крбљине и Загорје са средиштем у Калиновику. Западно је Жупа у сливу ријеке Љуте. Југоисточно је подручје Борча, које се налази са обје стране ријеке Неретве. Борач се дијели на доњи (улошки) и горњи (гатачки). Морфоструктурне цјелине ове територије су планински дијелови Црвња и Морина, затим Височице и Трескавице, те Лелије и Зеленгоре са глацијалним језерима. Преко калиновачке општине у сјевероисточном дијелу води магистрални пут Сарајево–Трново–Добро Поље–Фоча. Из Доброг Поља одваја се основна саобраћајница на овој територији, која води у Калиновик и продужава преко Улога, Морина и Плужина за Невесиње и Гацко. Овај пут је асфалтиран до Недавића.

Ови крајеви имају интересантну и богату прошлост. На овим просторима живјели су Илири, Римљани, на што указују многобројна

² На улазу у бистричку клисуру (испод брда Самар, десно од магистралног пута за Фочу) налази се пећински канал, тзв. прераст, дужине око 70 м, ширине 15-25 и висине око 25 м.

археолошка и историјска налазишта, остаци римске цесте и сл. Утврђени градови из средњег вијека: Обаљ, Љусићи, Бојићи и Стјепан град код Вароши били су сједишта владара и племића Херцеговине. Из херцеговачких крајева многа племена и становници су догонили своју стоку на пашњаке планина Црвња и висоравни Морине, те на Лелију, Зеленгору и Трескавицу. На тлу општине Калиновик истражено је 46 локалитета некропола са 1755 стећака (Бешлагих, 1971) и низ градина, тумула (Баслер, 1956) итд. И у турском периоду (1463-1878) простор је био густо насељен. Тада су се развијала насеља Улог (шехер, варош) и Варош. Владавину Османлија насљеђује Аустро-Угарска по Берлинском уговору од 13. јула 1878. године, када окупира Босну и Херцеговину. Становништво диже буну у ноћи између 10. и 11. јануара 1882. године у Улогу, (срез Невесиње, те се буна назива Невесињска тј. Херцеговачка, умјесто Улошки устанак). Устанак се ширио Херцеговином и Босном према Трнову и Фочи али је угушен. У аустроугарском периоду на овом простору грађени су војни објекти. За потребе војске градили су се путеви и утврђења. Макадамски пут Невесиње–Улог–Калиновик изграђен је до 1910. године. На Обрњи је била велика тврђава (данас порушена), док изнад Калиновика и данас постоји импозантна тврђава (на листи националних споменика БиХ). Након овог периода наступа период урбанизације Калиновика, који постаје административно и економско средиште општине.

Према Дејтонском споразуму из 1995. године од укупне површине општине Калиновик (732 km²), сјеверни и сјеверозападни дио територије општине од 47 km² (6,42%) припојен је Федерацији БиХ, док је остатак од 685 km² (93,58%) припао Републици Српској. Насеља: Љута, Зеломићи, Поље, Брда, Хотовље, Луко, Гапићи и Рајац припојени су општини Коњиц, тј. Херцеговачко-неретванском кантону, а насеље Драгомилићи припојен је општини Трново у Федерацији БиХ. Дио општине који тренутно припада Републици Српској управно је организован у 5 мјесних заједница и на 13 катастарских општина. Катастарски (односно картографски) подаци добијени тадашњим аустроугарским премјером (1880-1885) и данас се користе за рјешавање имовинско-правних односа становника (Тунгуз, Краишник, 2006).

Природне и друштвене одлике

Планине општине Калиновик припадају централном динарском систему. Овај простор пресјеца геотектонски гранични појас који раздваја унутрашње и вањске Динариде. Геоморфолошки посматрано, највећи проценат проучаваног простора заузимају високе крашке површи са којих се издижу планински дијелови са већим бројем истакнутих узвишења која су испре-

сијецана кањонима, увалама, удолинама, вртачама и сл. Удио подземних компоненти крашког рељефа на овом простору је значајан. Морфоструктура Трескавице, Лелије и Зеленгоре заузима простор између сливова Неретве и Дрине. Хипсометријски посматрано, на висинама изнад 1000 m надморске висине налази се 83,5% простора општине, од чега је 53,4% изнад 1200 m. Нижи рељеф (405-500 m) обухвата 0,2 %, брдски рељеф (501-700 m) чини 2,4%, а ниско-планински (701-1000 m) учествује са 13,9%. Заравњени терени заступљени су са око 1,7%, а 93% површине општине је експонирано у различитом степену од 7 до 30, односно преко 30 степени. Само 16,5% територије је долињско и са котлинским проширењима (Тунгуз, Краишник, 2006).

Просјечна годишња температура ваздуха у Калиновику износи 7,4°C, а у долини Неретве, на Улогу, је 8,5°C. Средња годишња вриједност количине падавина у Калиновику износи 1191 mm, а у Улогу 1503 mm (Метеоролошки годишњаци РХМЗ). Подручје Загорја (Калиновик) одликује се релативно хладним зимама, хладнијим јесенима од прољећа и умјерено топлим љетима. Жупа Борча (Улог-Неретва) има топлије јесени од прољећа гдје је присутна умјерено континентална клима. Планински дио је изузетно вјетровит, а са порастом надморске висине опадају просјечне годишње температуре те калиновачки крај има одлике и субпланинског климата.

Земљиште на простору општине је мале употребне вриједности (катастарско од IV до VIII категорије). Врло мали проценат земљишта се обрађује, а већи проценат је трајно изузет из употребе (земљиште прекривено грађевинама, путевима или неплодно земљиште 11,3%). Највеће површине су под пашњацима 42,8%, те шумама 34,1% и ливадама 11,8%. За флору територије општине интересантни су илирски флорни елементи заступљени у планинској вегетацији.

Овим простором у прошлости су водили каравански и сточарски путеви којим су одржаване везе са приморским насељима (Дубровник). С обзиром на то да простор Трескавице и Зеленгоре, али и осталих планина општине карактерише изузетан капацитет пашњачких површина, основни доходак становништва базирао се на сточарству, док је ратарство било слабије заступљено. Међу ратарским културама доминирало је узгајање јечма и зоби, а од повртларских кромпир. Пчеларство је такође у извјесној мјери заступљено. У нижим предјелима узгајало се воће (шљива, јабука, крушка и сл.). Често је коришћена снага потока и ријека за покретање воденица и ваљацица (сукно). Први индустријски погони биле су пилане (у Добром Пољу и Јажифима). Од 1976. године отворена је фабрика трикотаже. У шумарству ради ШИП „Зеленгора”, а постојало је и пољопривредно добро „Загорје”. У погледу терцијарног сектора, у функцији је био мотел у Добром Пољу, хотел „Зеленгора” у Калиновику, а изнад Јелашца на Лелији постојао

је и радио ски-лифт. Ови објекти данас нису у функцији. У Калиновику ради основна школа и гимназија, народна библиотека, дом здравља итд.

У привредном погледу, данас је ситуација знатно лошија јер ниједан постојећи привредни субјекат не ради или ради смањеним капацитетом. Подаци из 2004. године сугеришу да је тада било запослено свега 350 особа.

Природни рејони

На основу сагледавања привредних те истражених природних компоненти на територији општине Калиновик издвојене су сљедеће хомогене цјелине, тј. рејони са сличним природним својствима:

1. Междра и Мрежица (простор слива Добропољке и Драженице);
2. Трескавица (Крбљине, Гвозно поље, Хумњачки крш, Доње и Горње баре);
3. Загорје;
4. Жупа (Љут –Зеломићи–Луко);
5. Подгорје Лелије (шуме Машће, Каћуна, Равна гора);
6. Обаљска површ (Обаљ–Крупац–Кладово поље);
7. Површ планинских језера на Зеленгори (Штиринско, Котланичко, Југово или Бориловачко, Орловачко језеро);
8. Борач (узводно уз Неретву од Улога до Дубраве);
9. Подгорје Црвња (изнад и око Улошког језера);
10. Површ Бака и Окладника (лакат Неретве, Бак–Рајац–Љусићи–Трешњевица) и
11. Улошко поље (Обрња–Сомине–Брњац).

На природним рејонима који су издвојени на територији општине Калиновик предлажу се одрживе привредне активности које у највећем обиму одговарају потребама становника који живе на овим просторима:

1. Ландшафтни крајеви: Междра и Мрежица, затим Жупа, Борач, површ Бака и Окладника имају предиспозицију за индивидуални развој ратарства (поврће, раж, јечам, зоб, кромпир), воћарства (шљива, јабука, крушка, јагодичасто воће) и сточарства. Ови простори су климатски, педолошки и хидрографски у предности над осталим ландшафтним крајевима.

2. Ландшафтни крајеви: Трескавица, Обалска површ, површ планинских језера на Зеленгори и Улошко поље имају предиспозицију за развој екстензивне пољопривреде – првенствено сточарства (оваца и говеда). На Гвозном пољу, на Трескавици, гајена су говеда на пашњацима. Приједлог је да се овдје са успјехом може узгајати тзв. црно говече (чије је месо на цијењи), отпорно на ниске температуре, које се укршта са сименталском расом, а узгаја се и на отвореним пашњацима (Тунгуз, Краишник, 2006). Остале погодности ових рејона огледају се у развоју екотуризма, планинарства, лова и риболова.

3. Подгорје Лелије са насељем Јелашца и подгорје Црвња са насељем Језеро издвојени су као специфични крајеви са предиспозицијама за развој зимских спортова, туризма, шумарства и сточарства.

Карта 1. Природни рејони територије општине Калиновик

4. Загорје са општинским центром у Калиновику једина је цјелина која се данас интензивније привредно развија, што је погрешно. Приједлог је да би требало пажњу усмјерити и на насеља Добро Поље, Љута и Улог као сједишта заједнице насеља. Гвозно поље требало би да задржи своју некадашњу функцију центра обуке школских и високошколских кадрова из сточарства или да се развија као студентско одмаралиште са функцијом практичне наставе из географије, биологије, пољопривреде и сл, због природне предиспонираности за наведене науке. Обаљ, Обрња, Шивољи (Павловац) могу бити центри за сточарство, итд. Сва насеља у општини потребно је вредновати са посебним индикаторима како би се међусобно могла поредити. Неразвијена саобраћајна инфраструктура, недостатак преносне електричне енергије (већина села Борча са обје стране Неретве немају струју), укинута поштанска инфраструктура итд, само су дио недостатака који утичу на лош стандард становника, што поспјешује демографски егзодус.

У погледу коришћења вода, поред постојећих изворишних капацитета предлаже се да се изведу преграде и захвати на ријекама Љута, Врховина, Татинац, Добропољка и Драженица, како би се створиле вјештачке акумулације за коришћење питке воде те за изградњу мини-електрана, рибогојишта. Такви објекти су могући и на пашњацима планина гдје би се преградним захватима створиле акумулације типа бара за напајање стоке и дивљачи. Планови хидроенергетског коришћења горње Неретве су измијењени. Првобитно планирана изградња ХЕ Улог са браном висине од 151 m преоријентисана је на мању брану (ЕФТ ХЕ Улог), са много мањом акумулацијом. Одобрена је концесија за изградњу неколико мини-хидроелектрана узводно на Неретви. Слично се планира и на Добропољки.

При навођењу могућности природних рејона неизоставно је у обзир узети и коришћење домаћих ресурса и богатог асортимана фолклора, домаће радиности, производње аутохтоних прехранбених производа и еколошки здраве хране (кајмак, сиреви, сухомеснати производи), скупљање љековитог и ароматичног пољско-шумског биља и плодова. Са друге стране, у погледу додатног туристичког садржаја, осим здраве хране, припремане према традиционалним рецептима, на простору ове општине истичу се могућности упознавања прошлости ових крајева. Активација тура стазама некадашњих трговачких каравана, сточара Хумљака или туре до средњовјековних градова, обиласци природних знаменитости (прераст на Бистрици, глацијална језера), лов, риболов на Неретви и језерима, одмор у војној утврди из аустроугарског периода тик изнад градског средишта итд. Идеја је много, а приједлог уређења једног простора који објективно располаже у првом реду са квалитетним природним потенцијалима, требало би да изискује знатно већу друштвену бригу.

Закључак

Посљедице индустријализације, урбанизације и деаграризације у некадашњој СР БиХ и у Југославији, те ратне године (1992-1995) одразиле су се неповољно на становнике општине Калиновик. Те мјере су овај простор начиниле депопулационим, са промијењеном старосном структуром због опадања природног прираштаја и промијењеним односом према пољопривреди што је довело до економске стагнације, социјалног немара, односно до изражене неразвијености. Егзодус становника резултат је великог иселавања и селидбених миграција, што доводи до континуираног демографског одумирања насеља због расељених (напуштених) кућа и имања.

Тренутна глобална финансијска криза узима маха и на нашим просторима. У БиХ 2008. године ентитетске групе су у оштрој конфротацији, гдје главну улогу преузимају национални и религијски колективитети чија различитост и супротстављеност доводи до дезинтеграционих процеса, а које штите приватне интересе и балансирају на конструисаним подјелама. У БиХ цјеловитост нације или народа држи само лојалност конфесији. У ери глобализације под називом демократизације и либерализације крије се тријумф западног колонијализма. Државе доживљавају слом и потом се обнављају уз страну империјалну власт. Њихов развој заправо је инвестициони подухват финансијске и корпоративне елите које доминирају тржиштем. Таквој геополитичкој ситуацији, у којој се налазе овакви и слични крајеви, треба се прилагодити аутохтоном развоју који неће промовисати хедонистички и материјалистички систем вриједности, тако што ће се законодавство прилагодити да третира друштвени развој потичући привредни и демографски развој привредно неразвијених крајева.

Предочени модел природних рејона може послужити као дио аутохтоног одрживог развоја. Проблеми социјалне и друштвене обнове треба да се рјешавају, у првом реду, интензивирањем социјалне инфраструктуре насеља. Развијен социјални живот је основни предуслов задржавања младог становништва на селу. То подразумева и нови начин управљања општином, односно локалном заједницом са циљем стварања бољег положаја становника на селу. Садашња економска политика се углавном своди на тражење финансијских улагања из иностранства. Да би се то избјегло ослонац треба тражити у аутохтоним снагама и развојним новчаним фондовима.

Литература

1. Баслер 1956: Ђ. Баслер, Калиновик и околица, *Гласник Земаљског музеја*, Нова серија XI, Свеска за археологију, Сарајево
2. Бешлагић 1971: Ш. Бешлагић, *Стећци*, *Каталошко-топографски преглед*, Веселин Маслеша, Загреб.
3. Тунгуз, Краишник 2006: Б. Тунгуз, В. Краишник, *Калиновик – прошлост, природа, становништво, насеља, привредне прилике и могућности*, Графомарк, Лакташи.
4. Тунгуз, Тунгуз 2007: Б. Тунгуз, Љ. Тунгуз, *Улошки Борач, Нека антропо-географска обиљежја насеља са поименичним списком становника*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево.
5. Тунгуз, Тунгуз 2013: Б. Тунгуз, А. Тунгуз, *Калиновачко Загорје, Жупа, Междра и Мрежица, Од давнина до данашњих дана*, Форма Б, Београд.
6. Агенција за статистику БиХ (2013): *Прелиминарни резултати пописа становништва, домаћинства и станова у Босни и у Херцеговини 2013*, Сарајево.
7. Варишчић и др. 2008: А. Варишчић и сар., *Заштита природе – Међународни стандарди и стање у БиХ*, Удружење за заштиту окрине Зелени – Неретва, Коњиц.
8. *Метеоролошки годишњаци*, РХМЗ, Сарајево, 1955, 1969, 1976, 1983.
9. Краишник, Голијанин и др. 2007: В. Краишник, Ј. Голијанин, М. Михајловић, Б. Тунгуз, *Насеље Улог – антропогеографски развој*, *Зборник радова са научног скупа „Србија и Република Српска у регионалним и глобалним процесима“*, Географски факултет Универзитета у Београду и ПМФ Универзитета у Бањалуци.

Vesna Tunguz
Jelena Golijanin

MUNICIPALITY KALINOVIK, SPATIAL MODEL TERRITORY

Summary

A model of sustainability is based on the rational exploitation of natural resources with modern technological efficiency, which stimulates: the effective and efficient use of land; balanced demographic development; social sufficiency; human development; meeting of health, education, cultural, and religious needs; right to an effective democracy; protection of the life and work of the population through the protection of the environment, where special attention is paid to the protection of cultural and historical monuments; and other national and state-building values . By presenting, in short, natural and geographical characteristics; physical and social development; a historical framework; and demographic, economic and other characteristics, in this paper, the authors delineate 11 homogeneous groups and landscape regions in the municipality of Kalinovik with similar natural characteristics, for which are proposed possible economic activities that would be most suitable.

At the present time, this area is returning to its natural primary state, due to reduced environmental pollution and a continuous decrease in population. Officials are facing many problems. They are not able to create a policy of sustainable development, as the role of the economy is insignificant, and there exists almost no human or ecological structure. The current model of sustainable development in the municipality of Kalinovik awaits changes in state or regional policy, and in connection with this, financial funds for development with a positive population policy, the same that all underdeveloped municipalities in the Republic of Srpska are expecting.